

SVENSKA EKENS HISTORIA

UTBREDNING OCH ANVÄNDNING

Av Patrik Gustafson 90/94

ESSÄUPPGIFT HÖRANDE TILL PÅBYGGNADSKURSEN I SKOGSHISTORIA 1994

Ekens historia

Den halvö som vi Skandinaver är bosatta på var för ungefär 10 000 år sedan täckt av is. Istäcket sträckte sig långt utanför Skandinavians gränser. Efter isens tillbakadragande vandrade växter in på de förut istäckta områdena. De första växterna var av arktisk typ och det var inte tillräckligt varmt för att skog skulle kunna bildas. Det var inte förrän klimatet blivit som i dagens norrländska skogsregioner som skogsträden började sin invandring. Glasbjörken och aspen kom först, efterföljda av tallen. Med ett varmare klimat följde invandring av mer värmekrävande arter och när klimatet fått nutida karaktär kom ek, ask, lind och lönn. Det var ungefär 9 000 år sedan som eken först kom till den skånska myllan. Eken, almen och linden kom som inkräktare till södra Sverige och försökte tränga bort tallen och björken. Det tog ungefär 1 000 år innan eken och dess kumpaner besekrat tallen och björken. Vid denna tid var eken vida spridd i Skåne och på väg norrut. Hela Sydsverige var täckt av ett ädellövtäcke av ek och andra ädla lövträd. Tallskogen blev aldrig helt utplånad under ekens tid av dominans i Skandinavien. I över 4 000 år härskade ovan nämnda ekblandskog i Sydsverige. Ekskogarnas tid har under den sena stenåldern och bronsåldern avlösts av bok- och granskogarnas tid. Dessa trädslag är en stark konkurrent till eken främst beroende på att de är skuggfördragande. Där naturen ostörd får sköta utvecklingen, står eken i det långa loppet maktlös i kampen mot bok och gran. Man kan med fog påstå att vi alltså befinner oss i bok- och granskogarnas tid.

Inget av våra trädslag kan sägas ha varit mer utsatt för huggningar så speciellt inriktade på grovlek och kvistrenhet som eken. Detta har resulterat i brist på grova ekar av hög kvalitet varför ekproduktion har fått ett lågt anseende bland skogsägare. Redan på 800-talet började skeppsbyggeriet på allvar. De stora vikingaflottorna krävde ek för sina skepp. Sjöfartens blomstringstid, de efterföljande århundraden, krävde mången stor och grov ek. Under en lång tid framåt plockhögg man således de Svenska ekskogarna.

Mot medeltidens slut blev ekvirket av största betydelse för kronans flottbyggen. Det uppstod ett intresse från staten att ekskogarna inte skövlades av enskilda vilket i sin tur ledde till att staten började reglera tillgången. Redan på 1300-talet kan man hitta regleringar av ekskogen. I Magnus Erikssons landslag av år 1317 stadgas att all huggning av ek, bok eller andra "bärande" träd, som behövs för skeppsbyggen eller andra statsändamål, straffas med böter. Fasta bötesbelopp fanns inom sockenlagarna redan på denna tid (Lundberg 1952). Tre mark per träd fick man böta om man stal en ek på annans mark. Även om bonden hade en ekstock liggande hemma på gårdsplanen var han tvungen att bevisa att han inte hade stulit den. Stocken skulle i närvaro av sex gode män jämföras med utpekad stubbe i skogen. Stämde inte ådringen fick han böta.

Liknande bestämmelser återfinns även i konung Kristoffers landslag 1442. Under nyare tid steg ekskogens värde alltmer. Gustav Vasa skärpte en del av bestämmelserna genom förordningar 1542 och 1558. I och med dessa blev det strängeligen förbjudet att hugga, fälla eller bryta "bärande" träd.

Enligt förordningar år 1647 och 1664 lade staten beslag på den ekskog som fanns genom att inte utan tillstånd tillåta avverkning av ek eller andra bärande träd på allmänningar, boställen eller skatte- och kronohemman. Om avverkning av bärande träd skulle ske var man tvungen att plantera två nya träd för varje avverkat träd. Även bestämmelser som omfattade mastämnerna fanns i dessa förordningar. Om en bonde trots dessa förbud avverkade ek utan tillstånd var straffet synnerligen kännbart. I 1600-talets boskapslängder kan man finna anmärkningar om att en bonde fått böta med samtliga sina kreatur för att ha avverkat en enda ek.

I Sverige under 1600-talet använde man sig inte av den Svenska eken i någon större omfattning utan importerade det mesta av flottans behov. Man ansåg dock att den svenska ekskogen skulle komma att behövas i framtiden, och mycket riktigt...

I början av 1700-talet minskade möjligheterna drastiskt att importera ek från Tyskland. Detta hängde givetvis ihop med de många krigerna under denna period. Detta föranledde en kris i ekvirkeshandeln och tvingade Sverige att börja utnyttja sin egen ektillgång i stor omfattning. Efter krigerna trodde man sig kunna återuppta handeln med Tyskland, men en ökad konkurrens om virket, vilket i sin tur ledde till höga priser, gjorde att den svenska ekskogen fortsatte att exploateras. Det stora intresset för den svenska ekskogen gjorde att tillsynen av densamma skärptes. I mitten på 1700-talet lagstodgades reglerna om "bärande" träd samt beslut togs om att inventera förrådet av ekskog. Man ålade landshövdingarna i varje län med ekskog att beskriva sina respektive innehav av ek i länet samt att försöka fastställa omfattningen av den olagliga ekfällningen. Det var endast krono- och skattejord som inventerades. Adeln hade rätt att fritt disponera sin ekskog men var tvungna att, vid försäljning, först erbjuda staten att köpa virket. Bönder och skogsarbetare fick i uppdrag att tillkänna ekförekomster. Ett ganska stort antal ekar förekom på åkrar där bönderna sådde sin säd vilket med största sannolikhet orsakade en del problem vid såning och skörd. Bönderna såg därför ofta eken som något av ondo varför det var vanligt att ekplantor förstördes.

Ekvirket hade emellertid även blivit begärligt för bönderna som använde det till bl a husbyggen och tunnor. Det var endast tillåtet att ta ekvirke till husbehov om man hade förmånen att äga ett ekbestånd. Detta fick dock inte ske förrän vrakekar utsynats för detta ändamål av behörig statstjänsteman. Av detta kom att många ekar fälldes olovligt eller hamlades. I början på 1800-talet fälldes drygt 3 000 ekar olovligt i Blekinge.

1830 tillkom rätten för ägare av ekskog på vissa marker knutna till staten att fritt disponera sin ekskog. Man var dock även nu tvungen att först erbjuda staten köpet av virket. Detta resulterade i att stora mängder ekskog inlöstes och avverkades under hela 1830-talet. Denna frihet gav också en större försorg om ekskogen från bönderna eftersom eken nu utgjorde en reell tillgång att tillgripa vid behov. 1875 kom så en förordning som innebar att ovan nämnda ägare av ekskog fritt kan disponera sin ekskog utan att först erjudas lösen hos statsmakten. På marker utarrenderade av kronan var dock eken förbehållen kronan. Trots detta förbehåll fanns det möjlighet för arrendator att få tillstånd till avverkning av ek för byggnation av speciella byggnader (kvarn- eller lagerhus). På häradsallmänningar var eken också förbehållen kronan

Skeppsbyggnad

På 800-talet började byggnationen av skepp i ek i större omfattning. Det var våra stolta förfäder vikingarna som under denna tid reste omkring i värden med hjälp av dessa skepp. I Danmark visar en undersökning att det byggdes i genomsnitt 44 vikingaskepp per år. Till detta användes uteslutande ek. För varje vikingaskepp åtgick det 12 vuxna ekar.

Från 1600-talet fram till och med 1800-talet byggdes fregatter och linjeskepp av ek. I mitten av 1780 byggdes under två år 10 linjeskepp och 10 fregatter på Karlskronavarvet (Ståål 1986). Till varje farkost krävdes i runda tal 1 200 ekar. I den norska boken "Eike i norsk skogsbruk", skrivs att till ett 44-kanoners linjeskepp gick det åt 2 143 träd om 70 kubikfot per styck. Omräknat innebär detta ca 4 300 kubikmeter ekvirke. Beroende på ekens svåråtkomlighet för gemene man, i historien, så förmodas den vara underrepresenterad inom självhushållet (Andersson 1987). Dock kan nämnas ekrar och räfspinnar som oftast var av ek.

1900-talet

Med hjälp av riksskogstaxeringens siffror kan man få en god uppfattning om ekvirkesförrådet under stora delar av nittonhundratalet:

Virkesförrådet av ek har alltså ökat starkt från 1920-talet fram till 1970-talet. Under 1970-talet har ökningen gått långsammare men fortsätter. De senaste 20 åren har förrådet ökat med ca 9 miljoner m³sk. Den snabba ökningen beror främst på att skogsbetningen upphörde under mitten på detta århundrade. En annan orsak till ökningen är att de beståndsvårdande gallringarna upphörde då de var ekonomiskt olönsamma. Innan ädellövskogslagen framarbetades diskuterades och spekulerades det i att både arealen och virkesförrådet hade minskat. Huruvida detta var sant eller inte har ej kunnat bevisas och i och med att ädellövskogslagen trädde i kraft 1984 så kan man vara säker på att ytterligare minskning av arealen upphör.

Eken är utan överdrift Sveriges genom tiderna mest värdefulla trädslag och än idag betingar ek av god kvalitet ett mycket högt pris.

Litteraturförteckning

Glöersen F. Lian T. Risdal M: Eken i norskt skogsbruk.

Lundberg B: Tröghbolagh, Uppsala 1952.

Ståål E: Eken i skogen och landskapet, Växjö 1986.

Andersson B: Gott virke, Examensarbete i virkeslära 1987.